

HODNOCENÍ KVALITY PSYCHODIAGNOSTICKÝCH METOD VE SVĚTĚ A U NÁS

TOMÁŠ URBÁNEK

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

Události posledních let nás přesvědčují, že už i v České republice začíná být kvalita psychodiagnostických metod tématem, které přesahuje hranice úzce odborných debat. Rozsudek Velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ze dne 13. listopadu 2007 ve věci č. 57325/00 – D. H. a ostatní proti České republice (je v plném znění k dispozici např. na webu MŠMT¹) a odborné i laické debaty týkající se problematických metod (emblematickým příkladem jsou tzv. Barvy života) a jejich užití jsou jen vrcholkem ledovce problémů, se kterými se psychodiagnostika u nás potýká. Protože díky svému působení v Board of Assessment EFPA mám jisté povědomí o tom, jak se k těmto otázkám přistupuje v zahraničí, rozhodl jsem se o ně podělit a připojit několik vlastních úvah, kterými se již delší dobu zabírám.

Stručný popis stavu

Psychologické diagnostické metody jsou finančně nákladné nástroje. V případě, že byly vytvořeny v zahraničí, nějaký komerční nakladatel musí zakoupit licenci a věnovat nemalé prostředky na jejich převod do českého jazykového a kulturního prostředí. Návratnost těchto prostředků přitom není vzhledem k malé velikosti trhu vůbec jistá. (V České republice pracuje pouze několik tisíc psychologů, z nichž zdaleka ne všichni si potřebují kupovat komerční diagnostické nástroje, také zařízení, která by tyto nástroje měla nakupovat, jsou často podfinancovaná atd.) Pokud jde o metody vytvořené v České republice, záleží na tom, jaké prostředky a úsilí jejich vývoji autor věnoval, často v rámci akademického výzkumu. V obou případech (zahraniční nebo český původ metody) většinou nejsou prostředky a úsilí věnované standardizaci metody dostatečné na to, aby vyhověly náročným požadavkům, které na kvalitu metod klade současná praxe v mnoha zemích světa.

Situaci neprospívá ani to, že psychologové pracující v různých oblastech praxe spolu příliš nespolupracují. Lidé z akademického prostředí věnující se výzkumům se často nepotřebují kvalitou metod zabývat jinak než v kontextu svých studií, publikace, které uvádějí informace o psychodiagnostických metodách, vycházejí často ze zahraničních zdrojů, které zpravidla nejsou pro hodnocení těchto nástrojů v českém prostředí relevantní – např. údaje o reliabilitě a validitě původní americké nebo německé verze

¹ <http://www.msmt.cz/socialni-programy/rozsudek-v-pripadu-d-h-a-ostatni-proti-ceske-republice-a?highlightWords=rozsudek>

nelze v českém prostředí s důvěrou použít. Lidé pracující v poradenské praxi nebo v jiných oblastech jako psychologie práce nebo dopravní psychologie často nemají zkušenosti, ale hlavně čas a prostředky na to, věnovat se otázkám kvality nástrojů, se kterými pracují.

Nejen z těchto důvodů vypadá situace v oblasti psychologické diagnostiky tak, že u mnoha nástrojů nejsou dostatečně doložené základní standardy – reliabilita a validita. Většina nástrojů má velmi zastaralé normy, popř. u nich nikdy české normy nebyly vytvořeny. Fakta, že výsledky získané pomocí těchto nástrojů jsou často používány jako argumenty pro rozhodování o lidských osudech, a že kvalita metod často neodpovídá standardům vyvinutým psychologickou vědou a vyžadovaným v řadě zemí světa profesními a odbornými asociacemi, tak tvoří silně výbušnou směs – a to i z hledisek etických a právních.

Problém s kvalitou metod existoval a existuje v mnoha zemích

Jsem od roku 2005 členem Stálého výboru pro testy a testování (Standing Committee on Tests and Testing) Evropské federace psychologických asociací (EFPA), který byl v roce 2011 přejmenován na Panel pro psychodiagnostiku (Board of Assessment). Jde o skupinu převážně psychologů z různých zemí Evropy, které jejich profesní organizace vyslaly do tohoto panelu, aby se zabývali otázkami kvality diagnostických metod a kvality jejich používání v různých oblastech praxe. Informace o tomto panelu jsou uvedeny jinde (Urbánek, 2009), zde mohu pouze ve stručnosti zmínit, že hlavními prvky agendy jsou Model recenze testu, Standardy pro uživatele testů a v poslední době otázky týkající se požadavků na vzdělání psychologů v oblasti testů a testování.

Přiznám se, že zpočátku mého působení ve výboru mi potřeba recenzovat psychodiagnostické metody a zabývat se kvalitou praxe nepřipadala nijak urgentní – především proto, že moje praxe ve výzkumu mi dovoľovala orientovat se na metody, jejichž kvalitu jsem posoudil sám na základě empirických dat, a na použití metod nebylo založeno žádné závažné rozhodování. Jak však přibývalo studentů, kteří odcházeli do různých oblastí praxe a občas se někteří z nich objevovali s otázkami týkajícími se kvality metod, urgentnost těchto otázek začala být stále zřetelnější.

I přesto, že jsem necítil akutní potřebu zabývat se kvalitou diagnostických metod a jejich používání, na zasedáních výboru jsem se při pravidelných vystoupeních vyhýbal tomu, abych stav české psychodiagnostiky hodnotil. Snažil jsem se uvádět spíše fakta – že v ČR máme komerční vydavatele metod, že existují české verze „velkých“ testů. Ovšem často už se mi nechtělo uvádět, jaké jsou normy nebo jaké informace jsou uvedeny v manuálech, zčásti i proto, že jsem si těmito informacemi nebyl jist. Mnohdy jsem si ale uvědomoval, že by moje hodnocení stavu diagnostiky v ČR nemohlo být příliš příznivé. A do toho se mi nechtělo.

Většina jednání, kterých jsem se zúčastnil v prvních třech letech mého působení ve výboru, se konala na konferencích a kongresech. Všichni členové měli na těchto konferencích spoustu jiných aktivit, zájmů, povinností a setkání. Po určité době se

jednou až dvakrát ročně začaly konat setkání mimo běžný konferenční provoz – program byl většinou dvoudenní, často se začátkem ráno, takže účastníci se museli sjet už večer před jednáním a trávili spolu čas i na obědech a večeřích, což představovalo mnoho příležitostí k neformálním rozhovorům.

Během těchto neformálních setkání se ukázalo, že podobný stud jako já zažívala zřejmě řada dalších členů výboru a postupně začaly vycházet najevo zajímavé informace. V mezinárodním soudním sporu vedeném klienty, kteří tvrdili, že byli poškozeni nesprávně prováděnou praxí, neprohrála pouze Česká republika, ale také např. Chorvatsko. V některých zemích se začaly objevovat žaloby proti psychologům zpochybňující jejich diagnostické závěry. V některých zemích téměř neexistují lokální normy, takže psychologové svoje závěry musí formulovat pouze velmi opatrně (mimo jiné i kvůli hrozbě soudního sporu). V některých zemích sice mají řadu lokálních adaptací zahraničních nástrojů, ale všechny jsou „pirátské“, bez oficiálně zakoupené licence.

Jinými slovy – psychologové v mnoha zemích Evropy řeší podobné problémy, takže není náhoda, že se o jejich řešení snaží největší profesní organizace psychologů v Evropě, EFPA.

Příklady hodné následování?

Kvalitou diagnostických metod se ve světě asi nejdéle zabývá Burosovo centrum pro testování v Lincolnu v Nebrasce v USA, které vzniklo ve 30. letech 20. století jako Burosův institut mentálního měření². Lidé z Burosova centra začali pravidelně vydávat ročenky (Mental Measurement Yearbooks), které obsahují recenze diagnostických nástrojů. V současné době jsou pro každý z nástrojů publikovány dvě nezávislé recenze napsané respektovanými odborníky většinou z univerzitního nebo výzkumného prostředí. Součástí každé recenze jsou doporučení, zda, popř. jak lze posuzovaný test používat.

Také v některých evropských státech jsou publikovány recenze psychodiagnostických metod. Uvedu tři z nich. V Nizozemsku se této činnosti věnuje Holandský výbor pro testy a testování³, ve Velké Británii je to Psychological Testing Centre⁴ při Britské psychologické společnosti, které je řízeno Výborem pro testové standardy (Committee on Test Standards – CTS). Ve Španělsku má podobnou roli Komise pro testy při Consejo General de Colegios de Oficiales de Psicólogos⁵. Na všech těchto stránkách lze najít cíle, pravidla a výsledky práce těchto komisí nebo výborů.

² Viz např. www.buros.org.

³ COTAN; viz např. <http://www.psynip.nl/wat-doet-het-nip/tests.html>.

⁴ <http://www.psychtesting.org.uk>

⁵ <http://www.cop.es/index.php?page=objetivos-comision>

Jaká bude praxe v České republice?

V České republice se diagnostické nástroje zatím nerecenzují způsobem odpovídajícím recenzním kritériím EFPA⁶. Vzhledem k situaci psychologické diagnostiky u nás a v okolních zemích je ale nutné k této praxi přistoupit. Otázka je, jak zahájit praxi, která zde dosud chybí a jak pojmenovávat konkrétní problematické aspekty rutinně používaných diagnostických nástrojů. Ze zahraničních zkušeností vyplývá, že se jedná o dlouhodobý a pracný proces. Pro jeho zahájení bude nutné napsat několik recenzí na často používané nástroje, které budou publikovány např. v tomto časopise, aby se odborná veřejnost seznámila s novým formátem publikace a aby se v jejích řadách našli další autoři recenzí. Obsah těchto recenzí tak bude veřejně dostupný a může se stát součástí odborné diskuze, dalšího profesního vzdělávání psychologů i výuky psychodiagnostiky v pregraduální přípravě.

Odkazy:

Urbánek, T. (2009). Stálá komise pro testy a testování při EFPA. In Heller, D.; Charvát, M.; Sobotková, I. (Eds.), *Psychologické dny 2008: Já & my a oni*. Brno: FSps MU a ČMPS, 2009, 1-8.

Podpořeno z projektu OPVK:

SOVA-21 – Internacionalizace, inovace, praxe: sociálně-vědní vzdělávání pro 21. století,
CZ.1.07/2.2.00/28.0225

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

⁶ <http://www.efpa.eu/professional-development/assessment>